

О.М. Книш
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)

Зарубіжний досвід віктимологічної профілактики насильницької злочинності неповнолітніх

Ключові слова: віктимологічна профілактика, насильницька злочинність неповнолітніх, віктимологічні програми, використання досвіду.

Як самостійний науковий напрям, віктимологія загалом і віктомимологічна профілактика насильницької злочинності зокрема, сформувалась в 40-х роках минулого століття. Німецький вчений Г. Гентіг у 1948 р. видав книгу “Злочинець і його жертва”, в якій, за твердженням деяких науковців, започаткував нову галузь у кримінологічній науці – віктимологію, розробивши вчення про жертву злочину з такою повнотою, що наступні дослідники не могли обійтися без його основоположних ідей стосовно ув’язання поняття відношення “жертва – злочинець”.

У країнах Європи і США значна увага приділяється питанню віктимологічної профілактики злочинності і проблемам, пов’язаним з жертвами від злочинних посягань, і насильницького характеру насамперед, у т. ч. і насильницьких посягань, вчинених неповнолітніми, яка визнана і є сферою державного регулювання, але для такого стану речей був потрібен певний час.

В західній кримінальній віктимології умовно можна виділити два основних напрями: так званий академічний, який зосереджує свою увагу на аналізі теоретичних аспектів сучасної віктимології, і другий – прикладний, що розробляє проблеми звищення ефективності діючого законодавства щодо захисту прав жертв злочинів та зловживанням владою, ефективності програм попередження насилля у сім’ї,

програм допомоги жертвам зґвалтування та ін. [10, 95–96].

Перший міжнародний симпозиум із проблем віктимології був проведений в Єрусалимі (1973 р.), де в основному йшла дискусія про понятійний апарат віктимологічної науки. Аналізувалися такі терміни як “віктимологія”, “жертва злочину”, “відносини між злочинцем і жертвою”. Гостро ставилося питання про те, яку ж позицію повинне займати суспільство по відношенню до потерпілого – “жертви злочину”. У тому ж році у м. Мюнстері (Німеччина) було створено віктимологічне товариство, яке провело низку симпозиумів та конгресів. У серпні 1997 р. у роботі IX Амстердамського конгресу вперше взяли участь українські кримінологи [6, 122]. Проблеми захисту прав жертв злочинців і стосовно злочинів, вчинених неповнолітніми дістали відповідне схвалення ООН, Генеральна Асамблея якої 29 листопада 1985 року затвердила Декларацію головних принципів правосуддя для захисту жертв злочинів і зловживань владою. Були визначені головні напрями підтримки потерпілих, а саме: а) впровадження у національне законодавство держав – членів ООН міжнародних стандартів, доступу потерпілих до системи правосуддя та державної підтримки; б) кримінально-правової реституції жертвам з державних і недержавних фондів; в) надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги

з урядових, добровільних громадських та місцевих джерел [5, 124; 8].

У м. Белладжо (Італія) в 1975 р. відбувся Міжнародний семінар з віктимології, на якому поряд з методами віктимологічних досліджень дискутувались і практичні проблеми, зокрема, становища потерпілого в ході кримінального судочинства і поводження з ним. Наступний міжнародний симпозіум із проблем віктимології відкрився в 1976 р. у Бостоні (США). На ньому, крім проблем порівняльних віктимологічних досліджень, зачіпалися і практичні аспекти, що стосуються того, чи є потерпілий об'єктом віктимологічної профілактики і чи слід йому відігравати активну роль у кримінальному процесі.

Межі віктимологічних досліджень усе більше розширюються, з'являються нові аспекти, які стосуються проблем жертв злочинів. Це призвело до того, що на четвертому Міжнародному симпозіумі, який проходив у Токіо (1982 р.), виникло питання про надмірне підкреслення прав потерпілого, що у свою чергу може обмежити кримінально-процесуальні права обвинуваченого, і особливо неповнолітнього обвинуваченого. На ньому ж були представлені перші результати застосування закону про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів.

Багато питань, пов'язаних з потерпілими від злочинних зазіхань, знайшли своє відображення в прийнятті відповідних законів. Так, наприклад з 1972 р. в Австрії діє Федеральний закон про надання допомоги жертвам злочинів, у ФРН з 1976 р. набрав чинності закон про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. У багатьох країнах виникли об'єднання на підтримку жертв злочинності, так зване "Біле кільце". У США був виданий Федеральний закон про кримінально-правовий захист жертв і свідків злочинів (1982 р.), відповідно до якого потерпілому, що виступає як свідок в кримінальному процесі, забезпечується судовий захист. Відшкодування матеріального збитку злочинцем стає самостійним видом кримінально-правових санкцій. Особа, що відбуває покарання, не має права одержувати користь зі свого

злочину шляхом публікації відомостей про нього, оскільки це знову нанесло би збиток інтересам потерпілого [11, 349].

Значна діяльність із захисту прав людини проводиться Радою Європи, у межах якої прийнято біля 150 конвенцій, що регламентують проблеми захисту прав людини і пряме чи непряме обмеження віктимізації. Так, у Страсбурзі Рада міністрів Ради Європи прийняла Європейську конвенцію "Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів з боку держави і міжнародного співробітництва в цій галузі країн – членів Європейської Ради" (1983 р.), згідно з якою передбачено відшкодування збитку, який повинен виплачуватись певній категорії потерпілих, а саме: а) особам, яким у результаті навмисних дій була нанесена серйозна утрата фізичного чи психічного стану здоров'я; б) особам, що знаходилися на утриманні загиблих внаслідок такого злочину. Особливо відзначається, що відшкодування збитку може бути зменшене чи скасоване з урахуванням поведінки жертви до, під час чи після злочину [9, 81–85].

У подальшому Радою 28 червня 1985 р. були прийняті Рекомендації щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, а 17 вересня 1987 р. – Рекомендації про надання допомоги жертвам і попередження віктимізації. Вони стали рекомендованою підставою для вироблення керівних принципів, що запропоновані урядам держав щодо перегляду національного законодавства і практики поведінки з потерпілими від злочинів і жертвами зловживання владою. Серед основних із них можна виділити наступні принципи:

- інформування потерпілого відповідними органами про можливості одержання сприяння, практичної і правової допомоги, компенсації з боку правопорушників і держави;
- звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності тільки після вирішення питання про компенсацію збитків потерпілому;
- закріплення в національному за-

конодавстві положення, відповідно до якого компенсація може встановлюватися або у вигляді кримінальної санкції, або у вигляді заходу, що її заміняє, чи може призначатися на додаток до кримінальної санкції;

- підвищення рівня захисту потерпілого від розголошення будь-яких фактів, що можуть невинувато стосуватися приватного життя або образити гідність потерпілого (шляхом закритого судового засідання, нерозголошення особистої інформації і т. ін.);
- забезпечення ефективним захистом потерпілих від залякування і помсти з боку злочинця (особливо у справах організованої злочинності).

Викладене нами положення, пов'язане з розглянутою проблемою віктимного поводження потерпілого, що впливає на весь механізм злочинної поведінки, може бути негативним, провокуючим, навіть злочинним, а тому безумовно повинно враховуватися при вирішенні питання про наступне відшкодування жертві збитку.

Законотворчість у зарубіжних (західних) країнах йде шляхом формування загальних принципів положень, що стосуються проблеми потерпілих від злочинів з подальшою наступною конкретизацією в нормах-принципах, які регламентують вже окремі сторони взаємодії жертв злочинів з національною правоохоронною системою і механізми реалізації таких прав.

У 1985 р. у Загребі на 5-му Міжнародному симпозиумі з проблем віктимології визначено ще більший спектр обговорюваних питань. Розширення спектру питань з проблем віктимології здійснено до рівня віктимізації всіх шарів населення, у тому числі іноземців і туристів, а також правового статусу потерпілих у кримінальному праві і кримінальному судочинстві. У цьому ж році Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, у якій під терміном “жертви” розуміються особи, яким індивідуально чи колективно була заподіяна шкода, включаю-

чи тілесні ушкодження, моральний збиток, істотне обмеження їхніх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушує діючі національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою. Термін “жертва” у відповідних випадках включає близьких чи родичів утриманця безпосередньої жертви, а також осіб, яким був заподіяний збиток при спробі допомогти жертвам, що знаходяться в тяжкому стані, а також запобігти віктимізації. Декларація, крім цього, визначила і такі головні напрями підтримки потерпілих: 1) впровадження у національне законодавство держав – членів ООН міжнародних стандартів доступу потерпілих до системи правосуддя та державної підтримки; 2) кримінально-правова реституція жертвам, їх сім'ям, або утриманцям; 3) компенсації жертвам з державних і недержавних фондів; 4) надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги з урядових, добровільних громадських та місцевих джерел [7, 45–46].

Переважаюча більшість розвинутих країн ухвалила низку нормативно-правових документів, спрямованих на захист прав жертв злочинів. У Європі з 22 лютого 1950 р. щорічно в цей день проводиться День підтримки жертв злочинів. Саме в цей день у Великобританії було опубліковано Хартію підтримки потерпілих від злочинів. А у США відповідний закон про права потерпілих від злочинів був прийнятий у 1980 р., згідно з яким вони мають право не лише на відшкодування збитків самим винним, а й у порядку державної компенсації.

Конгресом ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками були прийняті Керівні принципи в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя в контексті розвитку і нового економічного порядку. Відповідно до положень даного документа, державам-членам ООН для забезпечення оптимізації процесу профілактики злочинів було рекомендовано прийняти необхідні законодавчі й інші заходи з метою забезпечення жертв злочинів ефективними засобами правового захисту.

Крім обговорення проблем віктимологічної профілактики на міжнародному рівні, становлять практичний інтерес різні методики захисту громадян від злочинних посягань, в тому числі і насильницьких посягань, вчинених неповнолітніми особами, у низці країн Західної Європи і США.

На Заході розвиток практичної віктимології йшов у наступних напрямках:

- підготовка особи (розробка алгоритмів оптимальної поведінки в криміногенних ситуаціях і спеціальний тренінг);
- підвищення рівня захищеності посадових осіб, які виконують функції, пов'язані з ризиком злочинних посягань;
- зведення до мінімуму віктимогенних ситуацій;
- захист та реабілітація жертв злочинів.

Концепція віктимологічної профілактики базується на інформуванні правоохоронними органами населення про сучасні форми прояву злочинності та можливості ефективного попередження злочинів; забезпечення захисту потенційних жертв; створення умов для активного співробітництва населення і поліції. Велика увага приділяється такому науковому напрямку як екологія безпеки, тобто мова йде про вплив таких факторів як організація культурного і природного ландшафту даної конкретної місцевості, ступеня комфортності житла та інших приміщень, де протікає життя людей. Усе більшого поширення набули такі терміни як “віктимогенні будинки, парки, вулиці”, тобто ті приміщення чи місцевість, що сприяють віктимізації. Наприклад, в одному з міст США – Сент-Луїсі за 20 років існування житлового будинку в ньому відбулося стільки розбійних нападів, згвалтувань, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжок, переважна більшість яких була вчинена неповнолітніми, що будинок довелося зруйнувати. Встановлено, що житлові будинки вище семи поверхів у чотири рази частіше піддаються нападу названою категорією осіб, ніж шестиповерхові будинки і нижчі. Архітектурне проектування і планування

міст має важливе віктимологічне попереджувальне значення, зміст якого в тім, щоб спорудження будинків дозволило його жителям швидко відрізнити сусіда від чужої людини, щоб були створені умови, які дозволяють сусідам знати один одного і вільно користуватися своєю територією.

У Великобританії існує дійова програма так званої сусідської взаємодопомоги, що являє собою систему налагодження стосунків, які йдуть значно далі, ніж тільки спостереження за підозрілими людьми чи потенційно небезпечними подіями, що відбуваються в районі проживання [2, 59].

Порівняльно новими напрямками криміногенних досліджень стосовно віктимологічної профілактики насильницьких посягань, вчинених неповнолітніми у Великобританії, наприклад, є так звана “екологія людського розвитку”. Прихильники даної теорії роблять акцент на аналізі процесів соціалізації у районах з найбільш високим рівнем неповнолітньої злочинності. При цьому особлива увага приділяється психологічним та соціальним аспектам формування саме неповнолітньої особи, дитини з найближчим оточуванням [1, 158–159].

Багато людей схильні думати, що, наприклад, неповнолітній вбивця все рівно досягне поставленої мети, які б заходи безпеки не були започатковані. У дійсності, у процесі злочину задіяні певним чином сотні факторів і навіть найменша перешкода в планах злочинця буде визначати його успіх чи провал. Знаючи це, нападники воліють вибирати ціль заздалегідь і уважно зважувати аспекти безпеки та інші обставини [3, 36–37].

У Німеччині, США, Франції розроблений досить ефективний метод щодо виявлення агресивних намірів у сексуальних злочинців, в тому числі й неповнолітніх. У районах, де працівники поліції застосовують дану методику, кількість сексуальних злочинів є значно меншою, ніж на інших територіях. Суть його полягає в тому, що ведуться бесіди з особами, підозрюваними в схильності до здійснення статевих злочинів. У процесі бесіди сексуальний злочинець “програє” у розумі майбутній

злочин, іноді вирішуючи при цьому здатні виникнути проблеми, наприклад, як спокусити жертву, як перебороти її опір і т.п. Головне, правильно вибрати придатний момент, коли злочинець утратив пильність і став найбільш сприйнятливий і психологічно незахищений. Відрепетирувавши у фантазіях майбутній злочин і ніби знявши внутрішню зайву тривожність, сексуальний злочинець за сприятливої можливості переводить свій задум з фантазії у реальність. Таким чином, його фантазії – це репетиція реального злочину. Перш ніж перейти до дій, гвалтівник може досить довго фантазувати. Це “тимчасове вікно” – критичний період для ефективного втручання поліції [4, 25–26]. У тих же країнах є досить розвинена система втручання в кризові ситуації, що можуть включати перебування людини в стані емоційного порушення, сварки між чоловіком і дружиною, домашнє насильство, сварки між коханцями, випадки жорстокого поводження з дітьми, кризи в міжособистісних відносинах між підлітками і дорослими, надзвичайні напруги між людьми і т.п.

У процесі втручання в кризову ситуацію необхідно робити акцент на вишукуванні можливостей для безпосереднього керування ситуацією і перетворення її з небезпечної в благополучну. Для цього проводиться тренінг вербальних і невербальних форм комунікації. Як показали дослідження психологів, за допомогою вербальних і невербальних навичок спілкування можна запобігти силовим діям у вирішенні конфліктів. На думку низки експертів, зовнішній вигляд, манера поведінки і навички комунікації поліцейського, уже самі по собі здатні запобігти до 98 %

інцидентів, у яких могло бути застосоване фізичне насильство. Якщо навчитися правильно інтерпретувати те, як сприймаєш злочинця, то істотно зростають шанси на успішне вирішення конфлікту.

В країнах Західної Європи і США досить сильна саме державна підтримка віктимологічних програм. Наприклад, у США створено Національну організацію допомоги жертвам злочинів, при Міністерстві юстиції функціонує Департамент допомоги таким жертвам. У 1984 р. був заснований Федеральний фонд допомоги жертвам для додаткового фінансування двох головних національних програм. Перша програма розрахована на утримання державних, громадських і приватних служб; друга – на забезпечення штатів додатковими коштами для виплати потерпілим державної компенсації за шкоду, заподіяну злочином. У США діє біля двох тисяч програм щодо захисту жертв злочинів, з них півтори тисячі підтримуються Мін’юстом, на їх здійснення виділений федеральний Фонд у майже тридцять п’ять млн. доларів. Нефедеральне фінансування є ще більшим і складає більше двохсот млн. доларів. Реалізація подібних програм реально дозволяє знизити окремі види злочинів насильницької спрямованості, вчинених неповнолітніми, і надати необхідну допомогу жертвам злочинних зазіхань.

Нашій країні також можна враховувати корисний зарубіжний досвід для зниження віктимності населення в боротьбі з окремими видами злочинів, особливо це стосується тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх проти життя та здоров’я особи.

Список літератури:

1. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании / О.Н. Ведерникова. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2001. – 344 с.
2. Взаємодія міліції та громадськості в Україні (з використанням досвіду діяльності поліції Великобританії). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 98 с.
3. Защита важных персон от непреклонных убийц // Борьба с преступностью за рубежом. – М.: ВНИИТИ, 1999. – № 8.

4. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / А.Ф. Зелинский. – Харьков: Высшая школа, 1986. – 120 с.
5. Кримінологія: підручник / за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
6. Курс кримінології: підручник у двох томах. – Кн. 1 / за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
7. Международные акты о правах человека. – М.: Юрид. литература, 1998.
8. Міжнародні акти про права людини // Збірн. док.– М., 1998.
9. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998.
10. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В.О. Туляков. – Одеса: Юрид. літ., 2000. – 336 с.
11. Кримінологія / Г. Шнайдер. – М.: Прогресс–Универс, 1994. – 503 с.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена особенностям зарубежного опыта виктимологической профилактики насильственной преступности несовершеннолетних, программам виктимологической профилактики и возможности их внедрения в Украине.

SUMMARY

The article deals with the special features of international experience victimology preventive treatment of juvenile delinquents' forcible criminality, victimology programme and possibility to adopt it in Ukraine.

*Рекомендовано кафедрой
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 03.02.09